

Balal gu'n uyakstsi'n bokga nana xiyla chakstsi'n

Algunas cosas que se han usado,
pero que ahora se usan poco

José L. Pérez Cruz

Di'tsë gu'n xne' minn
San Francisco Ozolotepec

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Ciudad de México
2019

Resumen: En este libro se mencionan algunas cosas que antes utilizaba la gente del pueblo pero que ahora ya no se utilizan tanto.

Autor: José L. Pérez Cruz

Dibujos: Las imágenes en las páginas 22, 26 y 27 fueron hechas por Lanette Johnson y son usadas con permiso. Las demás ilustraciones fueron tomadas de “Arte para la Alfabetización en México” © 2012 Instituto Lingüístico de Verano, A. C. y son usadas con el permiso correspondiente.

D. Jonatán Córdova Rodríguez, asesor lingüístico
Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Apartado postal 22067, 14000 Tlalpan, Ciudad de México
Tel. 5-573-2024, www.sil.org/mexico

© 2019 por el Instituto Lingüístico de Verano, A. C.
Derechos reservados conforme a la ley.
Esta obra puede reproducirse para fines no lucrativos,
siempre y cuando no se altere en forma alguna.

Primera edición
**Algunas cosas que se han usado ,
pero que ahora se usan poco**
Zapoteco de San Francisco Ozolotepec
ztg 19-008 .5C
Ciudad de México 2019

Balal gu'n uyu bokga nana giendcha

Bokla or uyu minngol ndal gu'n uyu'nnstsi'n minn, ñala lo na liga chakstsi'ndcha gunu gana liga chu'nnbeydachana gunu. Xi'k nak minngol be' uwiy gunu sa'nda lë' minndo' nwiydchu.

Nana ne'g gwiyna balal gu'n uyu bokla ñana lo na liga xwiydachana, lo lo na xa'gala gu'n yu.

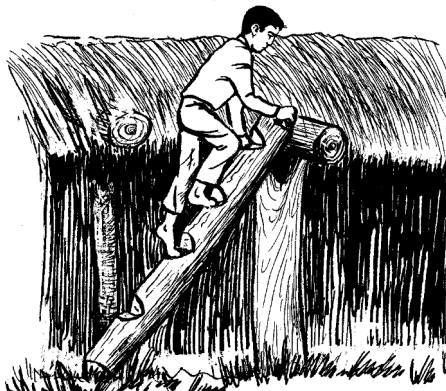


Yag ndoy

Lo na gu'n xki'n lo na nak skaler, or ba xiepna di't gia nak, ota or xiepna gik yu, ñala bokga gu'n uyu'nnstsi'n minn nak yag ndoy.



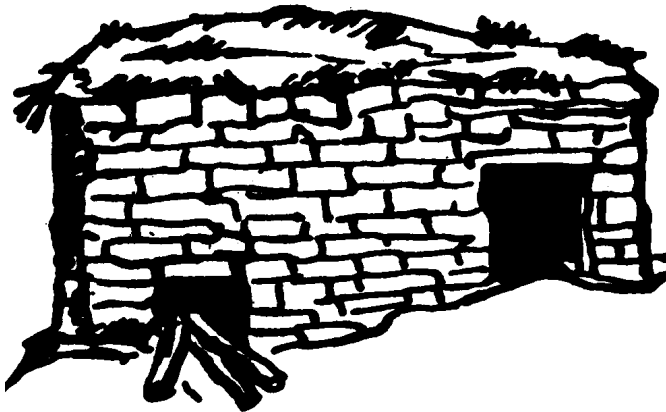
Gunu uza' minn tib yag na'l, xchug minn tib yag na'l loxna xchug minn lëd yag di't sdzu niy minn. Loxna sdzuli minn yag knu di't xla'n minn tsëp minn lox ga xiëp minn. Lo na nana gu'n xki'n nak skaler ber xa'la ña' skaler.



Yë

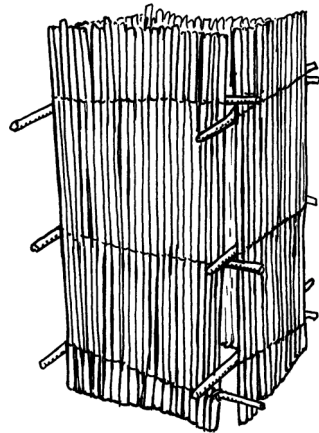
Bokla uyu'nnstsi'n minngol yë, gunu uyu minn or ba në lëd minn gana or lë' tib una' xlox chap mē'd ga nak di't xiu una'. Gu'n uza' minn yë nak ita, gatix kwa yë uxal minn: tib kwa nak di't xded minn, lë' stib kwa nak di't chek yag.

Ansdcha tsu minn yë lë' minn xgwiy minn sdze'y masa chop lan yag. Ga dzekna or lë' lën yë nlë'la, lë' minn xded lën knu. Yu or axta tap ga'y minn chey tibaga. Or lë' minn yula lën knu, lë' minn xgwi'y minn, chuslo sdzi'b nis lë' balal ita nlë' nax lën yë ga lë' ube nlë' knu xcho'n lëd minn xka dzekna lë' minn chey.



Dëw

Bokla or lë' minngol ugu pni, or lë' niz xdot chuxkwa' minn gu'n nak dëw lox ga xgu minn niz gu'n xtop minn. Gunu sdza' minn giy gana yuga minn uza'wu yag. Wen chuxkwa' minnu, dzi'ts stse minnu dzekna xka chut man xdedta lënu. Lox ga stsa'n minn niz gu'n xtop minn. Or lë' niz xki'n lo minn, xcha' minn xia minn dën di't sdzo'b minn dëw, chixi minn niz.



Lon pxil

Yuna chu'nn gilxkab ña minngol uyax lo kolchon gu'n chaxna lo na. Ñana nakdu xka lo or uban minngol liga lon gu'n yu lo na giend, yu minn no'nda lo lyu uyax, gana yuga minn uza' lon pxil uyax. Gu'n chu'nn minn nak chixi minn pxil lox xgap minn pxil chuxkwa' lon chax minn.



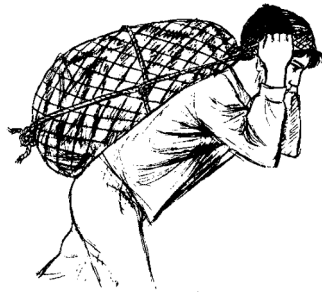
Che

Bokla or uban minngol, sdzinnda nis axta chow lidz minn, lox gunu xia minn ge'w chixi minn nis. Gu'n xiu nis chexi minn or knu nak che, sa'nda lo na chowyula chapna nis.



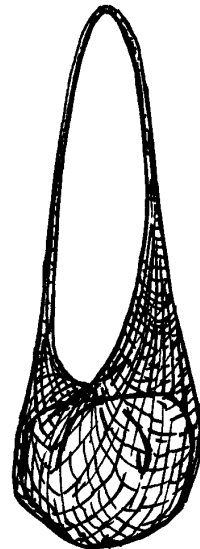
Gix

Or lë' minngol utop niz bokga gu'n uyu'nnstsi'n minn uyu niz nak gix, sa'nda lo na gu'n chakstsi'n nak sak. Ña or lë' minngol uya ge'w bokga gu'n uyu'nnstsi'n minn uyey minn che nak gix che.



Gix mez

Bokga or uban minngol liga giend mochil gu'n chu'nnstsi'nma lo na loxna gunu gu'n uyu'nnstsi'n minngol uyey baygiat nak gix mez.



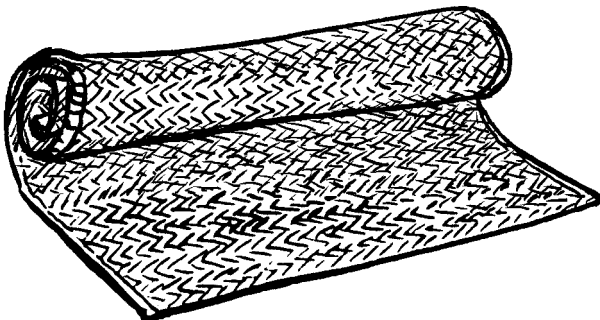
Bed

Bed nak gu'n
uyu'nnstsi'n minngol
bokga uyu gu'n uyey
minn. Xi'k nak or lë' minn
uya Giedzdo' gu'n uyey
minn uyu chamar, giat
gana di'ltsa bekwa'ncha
nak bed.



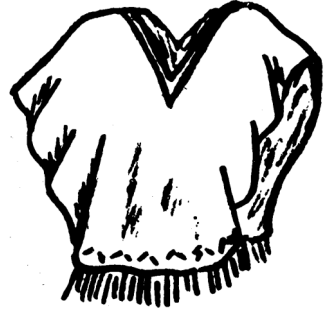
Da las iniy

Gu'n che'n nak gu'n uyu'nnstsi'n minn
uyax minn bokga. Nonga xgulia' minn las
iniy lox gunu sdza' minn da chax minn.



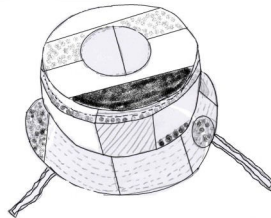
Kaskem

Bokga or uban
minngol liga giend kamisol
gu'n chokma lo na lox gunu
gu'n uyok minn nak
kaskem. Or sdzinn tiemb
nal, gu'n chu'nnstsi'n minn
nak kaskem.



Manet m̄xeg

Lo na gu'n sdzo'b minn gik m̄d' nak
manet ber x̄a'la x̄a'la ña'wu, sa'nda l̄e'
bokga manet m̄xeg sdzo'b minn gik m̄d'.
Lach ña'wu l̄e' lad gaguwu xgib minn lach
za'ksa xi'k nak m̄xeg, loxna gunu uyusl̄e'
minnu manet m̄xeg.



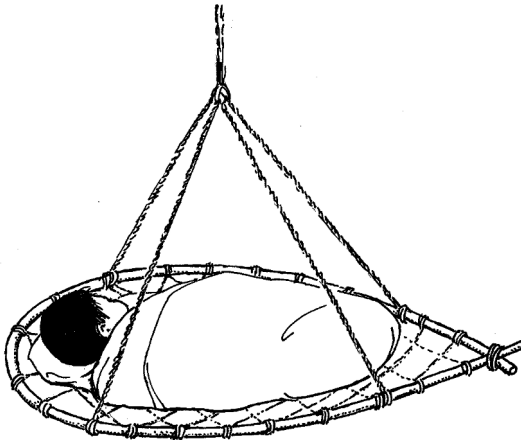
Lach tiblë

Or uyal mē'd bokga
gu'n uyok mē'd nak lach
tiblë, xka lëwu lo no'nda tib
blë lach naku, nonga xchal
gunu mē'd.



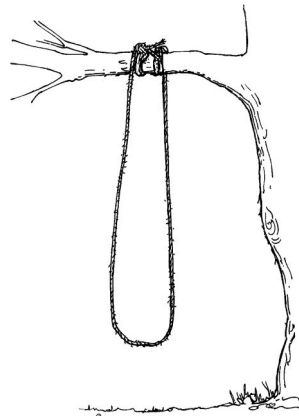
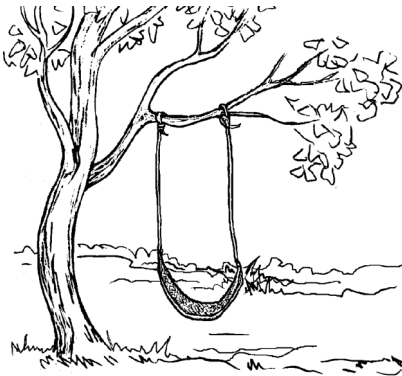
Gixtu' yag

Lo na xa'la xa'la nak gu'n xgu minn
mē'd, ñala bokga gu'n uza' minn uyu mē'd
nak gixtu' yag. Gixtu' knu uza' minn yag,
nonga xgib minn yag zak chak redond lox
lo knu xkë' minn sak lox xia'g gunu xkinga'
lën yu. Ga dzekna ugu minn mē'd.



Xkingwiy

Lo na xa'la nak ugit xgitzë minndo'.
Lë' bokga xkilugit minndo' nak xkingwiy,
liga lo na be xgit minndo' xiu minndo'
xkingwiy, ber xiylu. Gu'n chu'nn minndo'
bokga nak xchi'g minndo' du' ota duba'n lo
yag lox ga xiu minndo' xkingwiy.



Geg

Gu'n uyak xkilugit
më'd nak geg win, nonga
xchi'g minn tib du' geg win
lox xia'gu ña më'd lox
gunu xgit më'd.



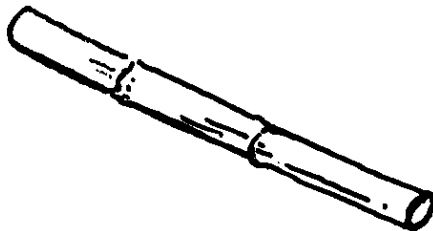
Kun

Lo na or lë' minn sdza' yu, yu minn sdzo'b xkach mdzin chu yu dzekna ga ikenal di'ltsa bekwa'n; ber lët ichëda minn chu'nnu. Sa'nda lë' minngol ichësa minn or uza' yu uzo'b kun chu yu, kun xka uzo'b minn chu yu nak yag. Lox ga xkinga' minn duba'n, gu'n xiu machet gana di'ltsa bekwa'ncha.



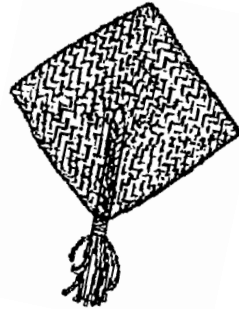
Pxil me

Tib gu'n uki'n lo minngol bokga or lë' minn xlib lo gi nak pxil me, lo na chaksti'ndchu, lë' bokgana no'mba gunu uyu'nnstsi'n minn.



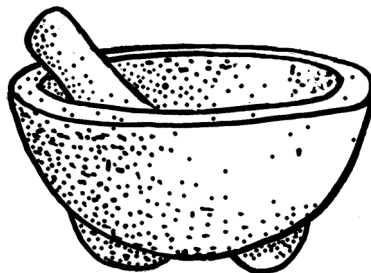
Kwe

Gu'n che'n nak gu'n uki'n lo minn bokga ulib minn lo gi. Lo na yuwa sinda chu'nntsi'ndcha minnu. Gu'n che'n chuxkwa' minn zin, ber nakdu lën giedz uxukwa' minn gunu, sinda no'mba uzi minn gunu lo uyi'dto minn gunu giedz bokga.



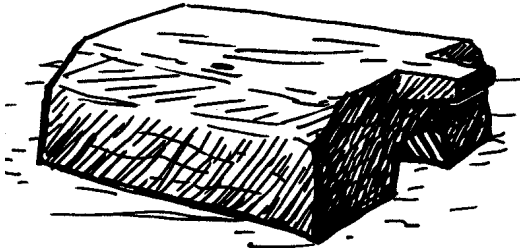
Yag gi'n

Lo na or chuxkwa' minn xo'bgi'n gu'n chu'nnstsi'n minn nak ita gi'n, ñala bokga chu'nnstsi'nda minn ita gi'n sinda gu'n chu'nnstsi'n minn nak yag gi'n.



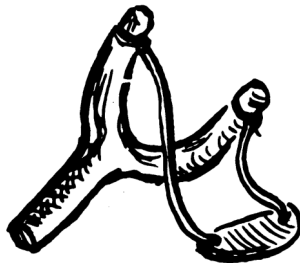
Bang ngon

Gu'n uzob minn bokga nak bang ngon. Xchug minn yag las lox xche' minn lëd yag knu wen wen, ga tsëw xche' minn stib kwa' di't xia' niyu.



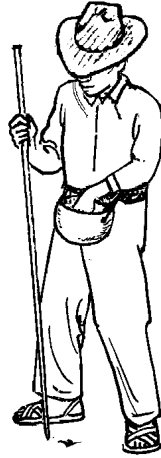
Gitlach

Lo na be chu'nnstsi'n minn gitlach ber sdzu'wu, ñala bokga minn uxuxkwa' yag gu'n uzob gitlach. Nonga xgib minn yag gu'n chap xos lox xche' minn lëd yag knu wen wen, lox gunu sdza' minn gitlach.



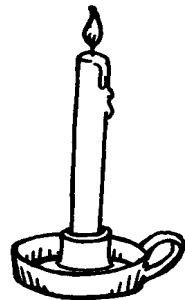
Geg xkat

Gu'n ukë lo minn ugu minn pni bokga nak geg. Gunu uyuslë minn geg xkat. Gu'n chu'nn minn nak chu'nn ichol minn geg lox sdzo'b minn du' gunu xkë lo minn. Ga xgu minn xob xkë lo minn or lë' minn xgu pni. Nana lo na gu'n xkë lo minn nak lach.



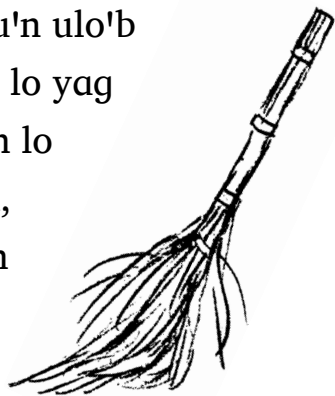
Mecher

Lo na or lë' xni xia chu'nnstsi'nna ser, ñana yu or liga nandna ba izo'bna ser, ñala minngol gu'n uyu'nnstsi'n uzo'b ser nak mecher. Gunu uxukwa' minn bën. Chukwa' minn bën lox ga lëd bën chukwa' minn di't sdzob niy ser lox ga dzekna xdzo'b minn ser.



Go'b yag ilo'b

Xka uyuslë go'b gu'n ulo'b minn ñaz. Go'b knu nak lo yag ilo'b. Nonga xchug minn lo yag knu, lox xbidz gunu, xia'g gunu, dzekna xki'n lo minn xlo'b lën ñaz lo ndip lo yag knu.



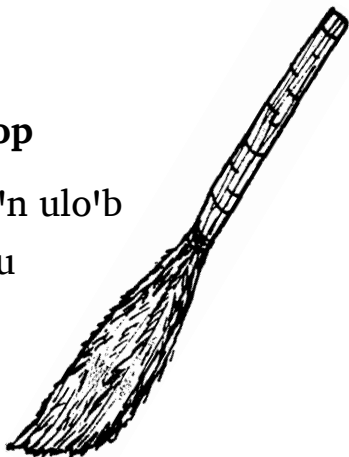
Go'b lexñaz

Xka uyuslë minn go'b gu'n ulo'b minn ley. Gunu nak stib lo yag, lë'kga xka xchug minn lo yag, lox xbidz gunu, xia'g chak go'b xlo'b minn ley.



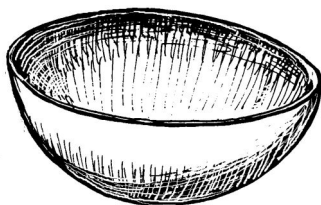
Go'b idop

Stib go'b uyu'nnstsi'n ulo'b minn lën yu x̄a' nak, gunu ngu'dzla nak lo. Lo na x̄a'la nak go'b xlo'b lën yu.



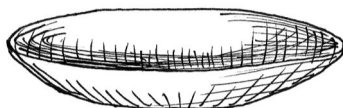
X̄ig geg

X̄ig gu'n uki'n lo minngol nak x̄ig geg, nonga chu'nn ichol minn geg, lox gunu chu'nn minn x̄ig.



Kwchar geg

Lo na yuzë ndal lo kwchar, ñala bokga giendzë kwchar; tibaga kwchar yu, kwchar knu nak gu'n ugëp minn gu'n gow minn lën gis. Kwchar knu uza' minn geg, nonga xgib minn geg no'l loxna xchug minn geg knu chak ichol lox gunu uki'n lo minn ugëp minn di'ltsa bekwa'n lën gis.



Balans

¿Beyula or uyu'nnlá gilxkab gan xku'n uti'x minn gu'n uto minn bokga? Lo na gu'n chaktsi'n nak baskula, sa'nda lë' bokga gu'n uyu'nnstsi'n minn nak balans, tib kwa xchob minn gu'n xto minn lë' stib kwa xchob minn gi'b. Xka dzekna chaknan minn gan bla ito minn gu'n ito minn.



Bias

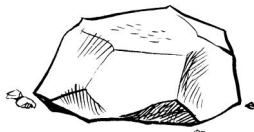
Nana gu'n xki'ncha lo minn nak nis, lo nis nak gu'n xki'n loma giama gana xki'nu or ba xiu ila'l. ¿Be yula or uyu'nnlá gilxkab xku'n udzinn nis lo xi ila'l minn bokga? Lo or knu liga giend manger, sa'nda lo na gu'n xki'n loma nak manger gana tub.

Gu'n uki'n lo minn bokga nak bias, xde'n liu xcha' bias sdzinn axta di't yu ila'l ota di't xla'n minn idzinn nis. Di't wenda nak ota gakda ted bias, gu'n chu'nn minn nak xgu minn ptu's. Ptu's chu'nn minn yag guts, dzekna xka chak xded nis lo me ota di't xguts nak.



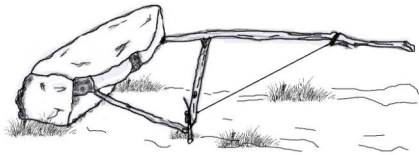
Ita gi'b

Nana tib gu'n xki'n lo minn nak machet, ber or lè' lo machet xdib, nki'n icha' lowa. Gu'n xcha' lo machet lo na nak lim, ñala bokga gu'n xgulia' minn lo machet nak ita gi'b. Ita knu xgib minn ge'w. Lo na liga chapidacha minn ita gi'b, ñana xne' minn wen xgulia' ita gi'b lo machet.



Iko'

Bokga or xla'n minngol gow tib mtsu' ota tib mginn, gu'n chu'nn minn nak sdzu minn iko'. Gu'n xki'n lo minn nak tib ita nlag lo gana tib yag. Sdzu minn yag gana xchob minn ita nlag xits knu, ga dzekna xiu tib xob xan yag gu'n xo'b ita lëd. Loxna konde lë' mginn xla'n tsa gow xob gu'n yu xan yag, lë' xbixla itaga xiab lëd mtsu' ota mginn.



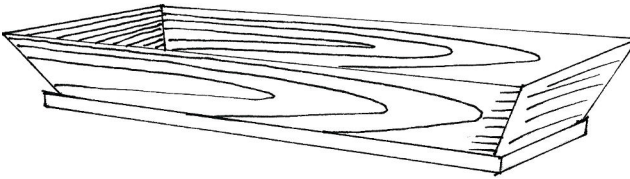
Liëw chap

Lo na win liëw chaktsi'n lë' bokga liëw uyu'nnstsi'n minn nak liëw chap. Ichësa minn uyu'nnstsi'n liëw chap bokga, ncho'b liëw knu, sa'nda lë' liëw chaktsi'n lo na winla. Lo na liga giendcha minn chap liëw knu. Lo xa'la nak yagla yu lo na. ¿Be uwiychalá liëw che'n?



Ptey

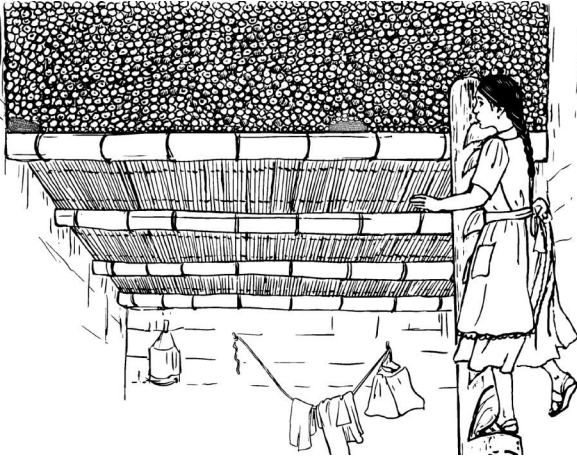
Gunu nak gu'n ukë gik molin bokga or lë' minn sdzu'w në'l. Nana bokga no'mba lo molin uzu'w minn në'l lox gunu ptey xki'n lo minn xkë gik molin xiu nkob gu'n xiuw lo molin. Lo na or xki'n molin win lo minn sdzu'w minn në'l gu'n xkë' minn gik molin nak palangan. Liga chaksti'ndcha ptey. Ptey gu'n xka uyu'nnstsi'n minn uza' minn yag.



Bli'

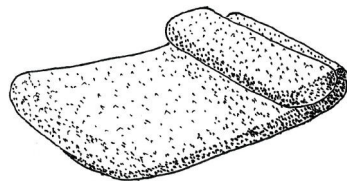
Be uwiylá yu, gu'n uza' minn bokga, yu knu uyap bli'. Gu'n chu'nn minn nak sdza' minn yu ber lën yu xgu minn bli', bli' knu sdza' minn pxil. Ntersa lën yu xgu minn bli', loxna lo yag ndoy xiep minn szinn minn lo bli'.

Bli' uki'n lo minn ugu minn niz gana di'ltsa bekwa'n chap minn, yuga minn ga chax.



Gëts ita

Benanlá xku'n nak gëts uyu'nnstsi'n minn bokga. Bokga giend gëts yu lo na. Nanlá lo na yu gëts za'ksa xuxkwa', axta gia' kë lëd gëts yu lo na, sa'nda lë' bokga nonga xia minn ge'w loxna xgib minn ita gu'n nxen lo, lox chey minn ita knu szinn yu. Gunu dzekna nak gu'nn uyu'nnstsi'n minn ukë' minn giat. Lo na nana ichësa minn sdzi gëts gu'n xki'n lo.



Psin

Lo na gu'n xki'n loma nak sarten gi'b.
Ñala bokga ichësa minn uyu'nⁿtsi'n psin,
lën psin uxuxkwa' minn gu'n uyow minn. Lo
na yuwa sinda chu'nⁿtsi'ndcha minnu.



Gis

Bokga gis nak gu'n ugwi'y minngol
nished lën, bën uyu'nⁿtsi'n minn uxuxkwa'
minn gis. Sa'nda lo na xiydo'la minn
chu'nⁿtsi'nu. Lo na lë' minn chu'nⁿtsi'n
kasarol gi'b.



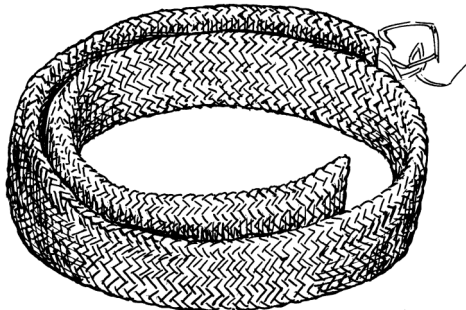
Flor

Bokga lën flor xgwi'y minngol kafe gana flor chey minngol or lë' minn xia lo mbal. Bën uyu'nnstsi'n minngol uxuxkwa' flor, lo na yuwa sinda chu'nntsi'ndcha minnu. Lo na lë' minn chu'nntsi'n perol gi'b.



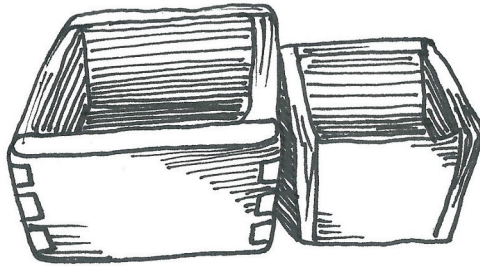
Zin

Zin nak gu'n uyu ldo' minn chap mē'd bokga. Zin xia'g ldo' minn bokga. Lo na chu'nntsi'ndacha minn-nu. Lë' zin nak xi'k nak da nonga ña lowo.



Lmud

Lmud nak gu'n xti'x minngol x̣ob, më, gana gu bokga. Lo na gu'n chaktsi'n nak baskula, sa'nda lë' bokga gu'n uyu'nnsti'n minn nak lmud. Lmud xti'x minn dela bekwa'n uto minn bokga.



Roman

Roman nak gu'n uti'x minngol oregn, x̣ob, më gana sukar lo. Roman nak tib gi'b xkinga' lën yu lox ga xkë dela bekwa'n xbix.



Prëns yag

Prëns yag nak gu'n ukë' minngol giat lo, xgu minn nkob nak ngudla lo prens gadzekna læ' minn xki'ts xits prens. Konda xchal minn lo prens læ' nkob ña' giatla, ga dzekna xchob minnu lo dzil. Sa'nda lo na læ' minn chu'nnstsi'n prens gi'b.

